



Małgorzata Turczyk

orcid.org/0000-0003-4095-9294
Uniwersytet Jagielloński

Kompetencje prawnonormatywne nauczycieli wczesnej edukacji

Legal and Normative Competences of Early Education Teachers

KEYWORDS ABSTRACT

law, teacher
competences, early
school education,
children's rights,
teacher.

The aim of the article is to present the concept of legal and normative competences of a kindergarten teacher and early school education teacher in terms of the protection of children's rights in the educational reality. Nowadays, the role of the teacher, especially the period of the earliest education, becomes justified not only in the context of the didactic, upbringing and caring design of the education process, but also in terms of education and protection in the area of children's rights. The article includes the analysis of a specific segment of social reality, which is the normative aspect of teaching competences related to securing a child in the processes of education, upbringing and care. It presents the key components of teachers' competences related to the use of law as a tool for shaping the preschool and school environment in terms of education, promotion and protection of the rights of all subjects of educational activities. In terms of methodology, the article is a description of the results of the qualitative research of legal and pedagogical texts. The research included the analysis of the legal acts related to teaching competences connected with shaping the competences of using the law in shaping the educational reality and teaching competences in the field of protection of the rights of children. The subject of the study also included the provisions of the core curriculum for preschool and integrated education, which indicate the necessity for the occurrence of such competences if we want to achieve the goals and contents of general education in preschool and early school education.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

prawo, kompetencje
nauczyciela,
wczesna edukacja,
prawa dziecka,
nauczyciel

Celem artykułu jest analiza znaczenia i miejsca kompetencji prawnonormatywnych nauczyciela przedszkola i wczesnej edukacji w aspekcie ochrony praw dziecka w rzeczywistości edukacyjnej. Współcześnie rola nauczyciela, szczególnie okresu najwcześniejszej edukacji, staje się zasadna nie tylko w kontekście projektowania dydaktycznego, wychowawczego i opiekuńczego procesu kształcenia, ale także w aspekcie edukacji i ochrony w obszarze praw dziecka. Artykuł zawiera analizę konkretnego wycinka rzeczywistości społecznej, jakim jest normatywny aspekt kompetencji nauczycielskich związanych z zabezpieczeniem dziecka w procesach edukacji, wychowania i opieki. Artykuł prezentuje komponenty kluczowe kompetencji nauczyciela związanych z wykorzystywaniem prawa jako narzędzia kształtowania środowiska przedszkolnego i szkolnego w aspekcie edukacji, promocji i ochrony praw wszystkich podmiotów działań edukacyjnych. W obszarze metodologicznym artykuł ma charakter komunikatu z jakościowych badań tekstów prawnych i pedagogicznych. Badaniu poddane zostały akty prawne dotyczące sfery nauczycielskich kompetencji związane z problematyką kształtowania kompetencji korzystania z prawa w kształtowaniu rzeczywistości edukacyjnej oraz nauczycielskich kompetencji w zakresie ochrony praw dziecka, ucznia i wychowanka. Przedmiotem badania stały się również zapisy Podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia zintegrowanego, które wskazują na konieczność zaistnienia tych kompetencji dla realizacji celów i treści kształcenia ogólnego w przedszkolu i we wczesnej edukacji.

Przemiany w zakresie nauczycielskich kompetencji. W kierunku kompetencji prawnonormatywnych

Przemiany współczesnej rzeczywistości edukacyjnej determinowane są wielością wpływających na siebie czynników, w tym demograficznych, socjologicznych, pedagogicznych, prawnych, ekonomicznych, a także związanych z dynamiką zmian społecznych i relacji rodzinnych. Wobec tych zmian społecznych i zwiększającej się inflacji w dziedzinie prawa oświatowego¹ staje współczesny nauczyciel. To w dużej mierze od jego orientacji w tej mozaice zmian prawnych i kompetencji w obszarze ich

¹ Termin „inflacja prawa” używany jest potocznie do określenia zjawiska polegającego na tworzeniu nadmiaru aktów legislacyjnych w stosunku do rzeczywistych potrzeb społecznych lub na podkreślenie zbytnej szczegółowości tych aktów. W rezultacie sytuacja nadmiaru i ciągłej zmienności aktów prawnych obniża prestiż prawa i zmniejsza efektywność i możliwość uspołecznienia norm prawnych w porządku społecznym. Tworzenie nadmiernej ilości przepisów i ich zbytina szczegółowość powoduje wiele niekorzystnych konsekwencji, takich jak niespójność przepisów, rozmycie odpowiedzialności za ich wprowadzanie, uznaniowość w interpretacji, formalizm, konieczność częstych nowelizacji, rozrost biurokracji oraz

interpretacji, strukturyzacji i umiejętności wdrażania w codziennej pracy edukacyjnej zależy prawidłowe zabezpieczenie praw dziecka w środowisku szkolnym.

Kształt współczesnej edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej stawia przed nauczycielem wymóg sprostania wielu wyzwaniom, nie tylko w wymiarze edukacyjnym. Ministerstwo, kuratorium, w końcu przedszkole i szkoła jako podstawowe jednostki organizacyjne systemu oświaty stawiają przed nauczycielem wymagania dotyczące coraz to nowych obszarów wiedzy, umiejętności i kompetencji. Również akty prawne, tak prawa wewnętrzne, jak i na arenie międzynarodowej wyznaczają nowe obszary nauczycielskich kompetencji. Przykładowo Komisja Europejska w ramach strategii lizbońskiej przedstawiła dokument zatytułowany *Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications* (Wspólne europejskie zasady dotyczące kompetencji i kwalifikacji nauczycieli) wskazujący na pilną potrzebę kształtowania nowych kompetencji nauczycieli w wyniku przekształcania się środowiska edukacyjnego (Brett i in., 2009, s. 14). Poza kompetencjami związanymi z profesjonalną wiedzą z zakresu pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej, umiejętnościami dydaktycznymi i wychowawczymi dotyczącymi obszaru projektowania strategii kształcenia, w pracy nauczyciela pojawia się potrzeba kompetencji również w zakresie:

- komunikacji z rodzicami, kształtowania ich kompetencji wychowawczych, reagowania na sytuacje kryzysowe w rodzinie, takie jak np. przemoc, rozwód rodziców, śmierć osoby najbliższej,
- komunikacji międzykulturowej, wielokulturowości, tak ważnej wobec coraz bardziej zróżnicowanych kulturowo i etnicznie klas czy grup przedszkolnych,
- świadomości procesów globalnych, które bezpośrednio wpływają na sferę wczesnej edukacji, włączając ją we wspólny projekt rozwoju i uczenia się,
- kompetencji cyfrowych, których znaczenie nabrało mocniejszych barw w dobie zdalnej edukacji,
- kompetencji metodycznych koniecznych do nauczania w zakresie praw dziecka i człowieka we wczesnej edukacji,
- czy jakże ważnego wymiaru kompetencji prawnonormatywnych, które pozwolą nauczycielowi odnaleźć się i funkcjonować w świecie prawnych uwarunkowań procesów edukacyjnych. Kompetencje, które staną się dla niego swoistym kompasem wśród meandrów normatywnych systemu oświaty.

Kształt współczesnego systemu oświaty oraz procesy społeczno-gospodarcze stawiają przed nauczycielem wymóg profesjonalnego przygotowania zawodowego również w dziedzinie prawa. We wszystkich wskazanych powyżej obszarach kluczowa dla zabezpieczenia własnych praw człowieka – nauczyciela, ale także praw dziecka – ucznia, wychowanka, staje się kwestia znajomości przepisów prawa i umiejętności korzystania

zwiększenie obciążenia pracą urzędów. Znana sentencja Tacyta z I wieku n.e. tak opisuje zjawisko inflacji prawa: „Im większy nieład w państwie, tym liczniejsze ustawy”.

z nich w konkretnych sytuacjach edukacyjnych. To nowe wyzwania, do których często nauczycieli nie przygotowuje się w toku studiów kierunkowych, nauczycielskich czy pedagogicznych.

W literaturze przedmiotu odnaleźć można liczne kategoryzacje kompetencji nauczycielskich (por. Łukawska, 1994; Szempruch, 2000; Sajdak, 2007; Staszak, 2003; Strykowski i in., 2003). Wśród wielu stanowisk teoretycznych nie odnajduję jednak tego ważnego aspektu w zakresie profesjonalnego przygotowania nauczyciela, jakim są kompetencje związane z koniecznością funkcjonowania w coraz bardziej normatywizowanym przez system prawa środowisku edukacyjnym. Ważnym wyzwaniem dla współczesnego systemu przygotowania nauczycieli i pedagogów wydaje się zatem poszerzenie obszaru kwalifikacji zawodowych o zakres kompetencji prawnonormatywnych, które umożliwią nauczycielom posługiwanie się wiedzą prawną i korzystanie z niej w praktyce edukacyjnej oraz podejmowanie działań w kierunku ochrony praw swoich uczniów i wychowanków (Kozak, 2014, s. 63). W prowadzonych przez Małgorzatę Kozak badaniach w obszarze dydaktycznych aspektów edukacji na rzecz praw człowieka pojawia się koncepcja owych kompetencji prawnonormatywnych nauczyciela rozumianych jako część systemu wiedzy teoretycznej, umiejętności oraz postaw czy właściwości osobowościowych (Kozak, 2014).

Analizując problematykę owych kompetencji, możemy za autorką wskazać, że podstawowymi składowymi kompetencji prawnonormatywnych są:

- **wiedza prawna** potrzebna, aby studenci kierunków pedagogicznych i nauczycielskich byli w stanie podjąć krytyczną refleksję i rozumieć problematykę praw dziecka, człowieka oraz ich proceduralne implikacje dla rzeczywistości szkolnej;
- **umiejętności** w aspekcie poszukiwania, interpretacji i stosowania konkretnych norm prawnych w praktyce edukacyjnej, tak aby nie tylko właściwie korzystać ze swoich praw człowieka, ale także uczyć swoich uczniów i wychowanków o ich prawach oraz sposobach ich dochodzenia i ochrony;
- **postawy**, które staną się szansą na budowanie w środowisku edukacyjnym klimatu poszanowania praw każdego człowieka, a także gotowość do promowania i zabezpieczania praw wszystkich podmiotów edukacyjnych.

Potraktowanie kompetencji prawnonormatywnych jako ważnego elementu kwalifikacji ogólnopedagogicznych i kształtowanie ich w toku akademickiego kształcenia nauczycieli i pedagogów stwarza możliwość prawidłowego zabezpieczenia dobra dziecka, realizacji jego prawa do edukacji, wychowania i opieki. Równocześnie jest szansą na zabezpieczenie sytuacji prawnej samego nauczyciela w aspekcie coraz trudniejszych sytuacji w szkole i w przedszkolu. To niezwykle ważne, ponieważ nauczyciele, aby prawidłowo wypełniać powierzone im funkcje, muszą być grupą społeczną, która ma nie tylko wiedzę na temat prawa, ale i poczucie autonomii i sprawstwa w korzystaniu ze swoich praw człowieka. Doświadczenie w środowisku pracy, w przedszkolu czy

w szkole poszanowania własnych praw człowieka – pracownika, rodzica – rodzi naturalną gotowość do zabezpieczania praw powierzonych nauczycielowi dzieci i uczniów. Maria Czerepaniak-Walczak poruszała to zagadnienie, podkreślając, że „poczucie ograniczenia i deprywacji jest źródłem negowania, a co najmniej lekceważenia praw innych ludzi” (1997, s. 66). Jakże zatem ważne jest kształtowanie kompetencji prawnonormatywnych nauczycieli w aspekcie zabezpieczania, edukacji i promocji praw najmłodszych podmiotów edukacji.

Na potrzeby niniejszego artykułu badaniu poddane zostały akty prawne dotyczące sfery nauczycielskich kompetencji związanych właśnie z problematyką kształtowania kompetencji korzystania z prawa w kształtowaniu rzeczywistości edukacyjnej oraz w zakresie ochrony praw dziecka, ucznia i wychowanka. Przedmiotem badania stały się również zapisy Podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia zintegrowanego, które wskazują na konieczność zaistnienia tych kompetencji dla realizacji celów i treści kształcenia ogólnego w przedszkolu i we wczesnej edukacji. Zaplanowane i zrealizowane badania dokumentów prawnych dotyczyły następujących pytań szczegółowych:

1. Jakie są treści nauczycielskich kompetencji związanych z korzystaniem z prawa w codziennej praktyce wczesnej edukacji w świetle standardów kształcenia nauczycieli?
2. Jakie obszary związane z prawnymi aspektami funkcjonowania dziecka w przedszkolu i w klasach I–III zawiera Podstawa programowa wychowania przedszkolnego i nauczania zintegrowanego? I w końcu pytanie:
3. Jaka jest relacja między kompetencjami nauczyciela w zakresie prawa a możliwością realizacji podstawy programowej wychowania przedszkolnego i nauczania zintegrowanego?

Pytania te wyodrębnione zostały w taki sposób, aby ukazać pełnię problematyki wpływu świata normatywnego na kształt edukacji dziecka przedszkolu i w szkole oraz zabezpieczenia jego praw człowieka. Przedstawiona w artykule analiza materiału badawczego, z racji możliwości redakcyjnych, ma charakter jedynie wycinkowego, opisywającego i rodzajowego komunikatu z badań, przedstawiającego stan obecny i wyzwania dla współczesnego systemu kształcenia nauczycieli wczesnej edukacji.

Prawo jako przedmiot kształcenia nauczycieli i pedagogów

Treści związane z problematyką funkcjonowania prawa w rzeczywistości edukacyjnej, z jego analizą, wykładnią i stosowaniem go w codzienności szkolnej dopiero od niedawna pojawiają się w przepisach dotyczących kształcenia nauczycieli. Tymczasem

o konieczności nauczania w polskich szkołach w zakresie praw człowieka i dziecka stanowią jedne z pierwszych zapisów Ustawy Prawo oświatowe. Szczegółowe rozporządzenia wykonawcze do ustawy, akty z dziedziny prawa międzynarodowego, jak choćby Konwencji o prawach dziecka, rekomendacje Rady Europy w sprawie europejskiej strategii na rzecz praw dziecka oraz liczne zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy w kwestii nauczania o prawach człowieka jednoznacznie wskazują na obowiązki polskiej szkoły, a więc i przedszkola w dziedzinie nie tylko poszanowania i promowania w rzeczywistości szkolnej, ale i nauczania o prawach dziecka/człowieka. Szczegółowa analiza powyższych aktów prawnych i zaleceń pozwala postawić tezę o konieczności profesjonalnego przygotowania nauczycieli i pedagogów w dziedzinie praw dziecka/człowieka. Powyższe akty prawne implikują po stronie nauczyciela konieczność posługiwania się konkretną wiedzą merytoryczną z dziedziny praw dziecka/człowieka, umiejętność posługiwania się prawem jako narzędziem w procesie dydaktycznym, tj. m.in. profesjonalnego nauczania o prawach dziecka/człowieka w szkole/przedszkolu, ale także postawy nauczyciela wobec prawa, takie jak szacunek do prawa jako wartości społeczeństwa obywatelskiego, szacunek oraz postawę protekcji praw swoich uczniów i wychowanków czy nastawienie na dobro dziecka i ochronę jego praw. Sama idea zabezpieczenia dobra dziecka staje się centralną osią działań nauczyciela (por. Kuształ, 2018). Powyżej właśnie zarysowany został profil kompetencji prawnonormatywnych nauczyciela w dziedzinie ochrony praw dziecka. W tym miejscu jednak pojawia się ważne pytanie: Skąd jednak nauczyciel wczesnej edukacji ma czerpać konieczną wiedzę, gdzie kształtować umiejętności i postawy?

Poszukując odpowiedzi na tak postawione pytanie, analizie poddane zostały zapisy aktów prawnych dotyczących przedmiotu kształcenia nauczycieli przedszkoli i pierwszego etapu edukacji. Nie było to proste zadanie. Już nawet pobieżna analiza doskonale obrazuje niepokojące zjawisko inflacji i szybkiej zmienności prawa w dziedzinie oświaty. W nieobowiązujących już standardach kształcenia na kierunku pedagogika z 2007 roku (Rozporządzenie..., 2007, zał. 78) ustawodawca jedynie wymienia w ramach przedmiotów uzupełniających zajęcia z zakresu prawa oświatowego, organizacji i funkcjonowania systemu oświaty oraz roli wewnętrznych regulacji dotyczących działania szkół i placówek. Natomiast w ramach specjalności na kierunku pedagogika pojawiają się treści z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, karnego, z prawa socjalnego czy z obszaru rehabilitacji osób niepełnosprawnych. Jednak w kolejnych rozporządzeniach w tej dziedzinie wydawanych przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. (Rozporządzenie..., 2012) oraz 1 sierpnia 2017 r. (Rozporządzenie..., 2017b) nie odnajduję już **żadnych** treści związanych z przygotowaniem nauczyciela do działań w zakresie promocji, edukacji i ochrony praw dziecka. Warty odnotowania jest również kontekst merytoryczny efektów kształcenia zawartych w Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 4 listopada

2011 r. w sprawie wzorcowych efektów kształcenia (Rozporządzenie..., 2011) dla kierunku pedagogika, gdzie ustawodawca nie przewiduje się żadnych treści związanych z tą problematyką (Rozporządzenie..., 2016).

Kolejnym, obecnie obowiązującym aktem poddanym analizie, jest załącznik nr 2 do wględnie wciąż „nowego” Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela (Rozporządzenie..., 2019). Odnajdujemy w nim zapis dotyczący szczegółowych efektów uczenia się. Ustawodawca przewidział w tym dokumencie następujące treści związane z omawianą problematyką: Organizacja pracy przedszkola i szkoły z elementami prawa oświatowego i praw dziecka oraz kultura przedszkola i szkoły, w tym w zakresie kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i niepełnosprawnościami. Na realizację tych treści przewidział 60 z 2800 godzin kształcenia i 7 punktów ECTS z 300 koniecznych do uzyskania w toku studiów. Kiedy z tych treści wyjmiemy kwestie niezwiązane bezpośrednio z problematyką nauczania o prawach dziecka, to na treści dotyczące elementów prawa oświatowego i praw dziecka zostaje niewiele przestrzeni.

W obszarze sylwetki absolwenta ustawodawca przewiduje, że absolwent kierunku pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna, w zakresie kompetencji społecznych, będzie:

- gotów do posługiwania się uniwersalnymi zasadami i normami etycznymi w działalności zawodowej, kierując się szacunkiem dla każdego człowieka;
- znał prawa dziecka i prawa osoby z niepełnosprawnością (G.W5);
- znał podstawy prawa oświatowego (G.W2);
- znał nauczycielską pragmatykę zawodową, w tym prawa i obowiązki nauczycieli (G.W3); a także
- znał zasady prawa wewnątrzprzedszkolnego i wewnątrzszkolnego (G.W4).

Rozporządzenie z 2019 roku ewidentnie wzbogaca efekty i treści kształcenia przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej o znajomość regulacji dotyczących prawnych aspektów praw dziecka i funkcjonowania uczniów z niepełnosprawnością w przedszkolu i w szkole. Pierwsi nauczyciele kształceni na podstawie nowych standardów kształcenia wzbogacających ich wiedzę w dziedzinie prawa oświatowego i związanego z ochroną dziecka niepełnosprawnego rozpoczną pracę w systemie edukacji w 2024 roku. Należy mieć nadzieję, że proces kształcenia na studiach nauczycielskich będzie również opierał się na kształtowaniu umiejętności korzystania z wiedzy prawnej, czego ustawodawca nie założył już w analizowanych standardach, i ostatecznie przyczyni się do wykształcenia kompetencji prawnonormatywnych przyszłych nauczycieli i pedagogów. Bowiem, co ważne, sama znajomość norm prawnych bez umiejętności ich interpretacji i odpowiedniego wykorzystania w codziennej praktyce szkolnej nie przyczyni się do ochrony praw dziecka w szkole i w przedszkolu.

Z powyższych analiz wyłania się konstatacja, że w trakcie przygotowywania do wykonywania zawodu nauczyciele nie są wystarczająco przysposobiani do podejmowania wyzwań edukacyjnych i wychowawczych w obszarze praw człowieka i praw dziecka. Metodyka nauczania o prawach dziecka jest subdyscypliną pedagogiczną w stanie tworzenia i w literaturze przedmiotu możemy czerpać z zaledwie wyłaniających się źródeł i koncepcji. Na podstawie analizy standardów kształcenia możemy stwierdzić, że nauczycieli nie przygotowuje się w toku kształcenia akademickiego do podejmowania w codzienności szkolnej i przedszkolnej działań związanych z promocją i ochroną praw edukacyjnych, a bardzo często także do respektowania tych praw w pracy dydaktyczno-wychowawczej. Zagadnienia budowania klimatu poszanowania prawa w przedszkolu i w szkole, a także atmosfery respektowania praw człowieka często nie są oparte na koncepcjach socjalizacji normatywnej, a jedynie wynikają z poziomu kultury prawnej reprezentowanej przez władze szkoły i poszczególnych nauczycieli. Tymczasem w przypadku wczesnej edukacji, gdzie socjalizacja normatywna wchodzi w etap instytucjonalny i jej jakość ma ogromne znaczenia dla późniejszego stosunku młodego człowieka do prawa jako systemu norm i ich przestrzegania, celowo podejmowane przez nauczyciela działania w obszarze uczenia prawa i tworzenia w przedszkolu, szkole klimatu poszanowania praw człowieka są niezwykle potrzebne.

W tym miejscu warto przywołać nowe Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 25 sierpnia 2022 r. w sprawie oceny pracy nauczycieli (Rozporządzenie..., 2022). Ustawodawca przewiduje w tym akcie obowiązkowe i dodatkowe kryteria oceny pracy nauczyciela. Uwagę warto zwrócić na obowiązkowe aspekty, wśród których odczytuję takie obszary pracy podlegające ocenie, jak:

- znajomość prawa dziecka, w tym praw określonych w Konwencji o prawach dziecka, ich realizacji, oraz kierowanie się dobrem ucznia i troską o jego zdrowie z poszanowaniem jego godności;
- przestrzeganie przepisów prawa z zakresu funkcjonowania szkoły oraz wewnętrznych uwarunkowań obowiązujących w szkole, w której nauczyciel jest zatrudniony;
- kształtowanie u uczniów szacunku do drugiego człowieka, świadomości posiadanych praw oraz postawy obywatelskiej, prospołecznej, w tym przez własny przykład nauczyciela (Rozporządzenie..., 2022, § 2, pkt 2).

Zatem ustawodawca, projektując działania w zakresie oceny nauczycieli, uznaje za obowiązkowe kryteria związane z kategorią praw dziecka. Do realizacji tych kryteriów niezbędne stają się dla nauczyciela kompetencje prawnonormatywne.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego i wczesnej edukacji a nauczycielskie kompetencje prawnonormatywne

Aktem prawnym poddanym analizie na tym etapie jest Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Rozporządzenie..., 2017a). W przedmiocie analizy podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, na etapie przedszkola i klas I–III pojawiają się zasadniczo jedynie dwa obszary treści bezpośrednio związanych z kompetencjami prawnonormatywnymi nauczyciela.

W obszarze edukacji społecznej dziecka w przedszkolu ustawodawca wskazuje jako efekt kształcenia na koniec etapu edukacji przedszkolnej postawę dziecka, które „respektuje prawa i obowiązki swoje oraz innych osób, zwracając uwagę na ich indywidualne potrzeby” (Rozporządzenie..., 2017a, s. 5). Natomiast na etapie edukacji wczesnoszkolnej w zakresie edukacji społecznej wśród osiągnięć w obszarze rozumienia środowiska społecznego uczeń „wyjaśnia, iż wszyscy ludzie posiadają prawa i obowiązki, wymienia własne prawa i obowiązki, przestrzega ich i stosuje je w codziennym życiu” (Rozporządzenie..., 2017a, s. 39).

To jednak tylko bezpośrednio zapisy podstawy programowej odnoszące się do kwestii praw dziecka i człowieka. Wśród wielu innych zapisów odczytać możemy konieczność zaistnienia idei ochrony prawa dla osiągnięcia celów edukacyjnych, jak chociażby zapis wskazujący na efekt kształcenia w obszarze komunikowania się z innymi dziećmi i osobami dorosłymi, wykorzystując komunikaty werbalne i pozawerbalne, by dziecko wyrażało swoje oczekiwania społeczne wobec innego dziecka, grupy czy nazywało i rozpoznawało wartości związane z umiejętnościami i zachowaniami społecznymi, np. szacunek do dzieci i dorosłych, ojczyzny, życzliwość okazywaną dzieciom i dorosłym, obowiązkowość, przyjaźń, radość. Również w obszarze poznawczym podstawa programowa akcentuje ważność podejmowania od najwcześniejszych etapów edukacji wyzwań związanych z poszanowaniem praw mniejszości, praw etnicznych i narodowych.

Szczegółowa analiza rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej dla przedszkola i klas I–III wskazuje jednak, że ustawodawca nie zakłada, poza wymienionymi na początku dwoma efektami kształcenia, konieczności posługiwania się przez nauczyciela kompetencjami prawnonormatywnymi w celu realizacji podstawy programowej. Zasadniczo tylko zacytowane dwa fragmenty podstawy

programowej dla tych etapów kształcenia wymagają od nauczyciela znajomości przepisów dotyczących koncepcji praw dziecka, człowieka i mechanizmów ich ochrony.

W tym miejscu wskazać należy na rolę prawa wewnętrznego szkoły i przedszkola w tym obszarze. Statut szkoły i przedszkola, poszczególne regulaminy i procedury powinny zabezpieczać realizację praw dziecka, nauczyciela i rodzica na terenie placówki. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Rozporządzenie..., 2001) w Załączniku nr 1 (*Ramowy statut publicznego przedszkola*) w par. 16 wskazuje, że statut powinien zawierać prawa i obowiązki dziecka w przedszkolu, a Załącznik nr 2 (*Ramowy statut publicznej szkoły podstawowej*) powtarza zapis o konieczności uwzględnienia w treści statutu kwestii praw i obowiązków uczniów. Ponadto wszystkie wewnętrzne standardy i procedury działania szkół i przedszkoli oparte są na idei ochrony praw i dobra dziecka.

Specyfika, ważność i troska o jakość wczesnej edukacja dziecka, tak w wymiarze celów wychowania, jak i nauczania, determinują konieczność zaistnienia w procesie kształcenia nauczycieli treści związanych z historią, promocją, ochroną praw człowieka, dziecka i obywatela, a także proceduralnymi aspektami stosowania tej wiedzy w codzienności edukacyjnej w relacjach z dziećmi, z innymi nauczycielami i z rodzicami.

Wnioski i rekomendacje

Wiele barier w dostępie do edukacji, a także ograniczeń edukacyjnych w systemie oświaty w Polsce ma swoje źródło w nieznaności prawa, a także w nieumiejętności korzystania z niego przez władze oświatowe, nauczycieli i rodziców (Kozak, 2013). Znajomość norm prawnych dotyczących systemu oświaty, prawa rodzinnego czy elementów prawa karnego jest podstawą do kształtowania kompetencji normatywnych nauczycieli. Sama jednak znajomość prawa nie chroni i nie sprawi, że nauczyciel będzie w stanie posługiwać się prawem jako narzędziem w procesie edukacyjnym. Do tego niezbędne są, poza wiedzą, takie komponenty kompetencyjne, jak umiejętności posługiwania się ową wiedzą w sytuacjach zadaniowych w pracy dydaktycznej i wychowawczej, a także postawy szacunku wobec prawa czy przekonanie o możliwości skutecznego oddziaływania za pomocą prawa na rzeczywistość swoich uczniów i wychowanków. Nie wystarczy jedynie postulat wprowadzenia konkretnych treści związanych z prawem, prawami człowieka czy instrumentami ich ochrony do standardów kształcenia nauczycieli. Aby budować postawy szacunku, promocji i edukacji w zakresie praw dziecka/człowieka w przedszkolu i w szkole, konieczne jest poszerzenie standardów kształcenia nauczycieli o szeroko rozumiane kompetencje prawnonormatywne. Sama wiedza nie wystarczy, potrzeba umiejętności i specyficznych postaw nauczycieli wobec prawa, drugiego człowieka i siebie samych jako strażników praw

najmłodszych, tak aby własnym przykładem i indywidualnym „przeżyciem” idei praw dziecka jako wartości mogli kształtować w swoich działaniach przestrzeń poszanowania praw człowieka. Kształtowanie owych kompetencji u nauczycieli wczesnej edukacji powinno być traktowane jako priorytet działań tak ustawodawczych, jak i dydaktycznych w dziedzinie kształcenia pedagogicznego. Prawo staje się współcześnie ważnym narzędziem pracy nauczyciela i pedagoga. Narzędziem ochrony praw uczniów i wychowanków, narzędziem ochrony siebie w roli zawodowej, a w końcu narzędziem budowania kultury prawnej szkoły i klimatu poszanowania praw każdego człowieka w przestrzeni edukacyjnej. Jest to szczególnie istotne, ponieważ „praw uczymy dzieci w większym stopniu własnym przykładem niż dyktowaniem norm i wypisywaniem standardów na tablicach, co nie oznacza, że to ostatnie samo w sobie nie ma wartości” (Utrat-Milecki, 2002, s. 140).

Bibliografia

- Brett, P., Mompoin-Gaillard, P. i Salema, M. H. (2009). *How all teachers can support citizenship and human rights education: A framework for the development of competences*. Council of Europe Publishing.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1997). *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*. Edytor.
- Kozak, M. (2013). *Prawo dziecka do edukacji. Założenia pedagogiczno-prawne i bariery realizacyjne*. Biuro Rzecznika Praw Dziecka.
- Kozak, M. (2014). *Edukacja na rzecz praw dziecka w szkole wyższej. Zarys dydaktyki szczegółowej*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Kuszał, J. (2018). *Dobro dziecka w resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Łukawska, A. (red.). (1994). *Kształcenie pedagogiczne studentów uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych*. [„Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1143, „Prace Pedagogiczne”, 20]. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół, Dz. U. 2001, poz. 624. (2001). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 r. w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki, Dz. U. 2007, nr 164, poz. 1166. (2007). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 4 listopada 2011 r. w sprawie wzorcowych efektów kształcenia, Dz. U. 2011, nr 253, poz. 1521. (2011). (Polska).

- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz. U. 2012, poz. 131. (2012). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 lipiec 2016 zmieniające rozporządzenie w sprawie wzorcowych efektów kształcenia, Dz. U. 2016, poz. 1433. (2016). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealne, Dz. U. 2017, poz. 536. (2017a). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli, Dz. U. 2017, poz. 1575. (2017b). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz. U. 2019, poz. 1450. (2019). (Polska).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 25 sierpnia 2022 r. w sprawie oceny pracy nauczycieli, Dz. U. 2022, poz. 1822. (2022). (Polska).
- Sajdak, A. (2007). *Pomiędzy misją a ekonomią, refleksje nauczyciela nauczycieli*. W: E. Kobyłecka (red.), *O humanizacji pracy zawodowej nauczyciela* (s. 191–204). Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Oddział w Poznaniu.
- Staszak, B. (2003). *Nauczyciel we współczesnym świecie*. W: E. Sałata, A. Zamkowska i S. Ośko (red.), *Kształcenie praktyczne nauczycieli w szkole wyższej* (s. 282–286). Wydawnictwo Politechniki Radomskiej.
- Strykowski, W., Strykowska, J. i Pielachowski J. (2003) *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*. Wydawnictwo eMPi2.
- Szempruch, J., (2000). *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Utrat-Milecki, J. (2002). *Wokół istoty praw dziecka*. W: B. Głowacka i L. Pytka (red.), *Być dzieckiem i przetrwać. Materiały z seminarium naukowego Warszawa 19–20 marca 2002 r.* (s.140–148). KKWR.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Małgorzata Turczyk
Uniwersytet Jagielloński
e-mail:m.turczyk@uj.edu.pl